

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 46 Volume: 9 Issue: 46

Ekim 2016 October 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

NAMIK KEMAL'İN EDEBİ ESERLERİNDE TARİH ANLAYIŞI SENSE OF HISTORY IN NAMIK KEMAL'S LITERARY WORKS

Yüksel YILDIRIM*

Öz

Osmanlı Devleti, tarihinin son yüzyılında, Avrupa da yaşanan gelişmeler karşısında geri kaldığı gibi bir çözümlene sürecine girmiştir. Bu nedenle gerek devlet yöneticileri gerekse Osmanlı aydınları arasında yoğun bir modernleşme hareketliliği başlamıştır. Tanzimat dönemi aydınlarından "Vatan ve Hürriyet Şairi" namıyla Namık Kemal ön plana çıkmıştır. Namık Kemal; vatan, millet, hürriyet, eşitlik, parlamenter sistem, halk egemenliği gibi modern çağın kavramlarını Türk toplumuna eklediği gibi kendinden sonraki dönemlere etkisiyle bir devre damgasını vurmuştur. Böylece romantik tarzda bize özgü bir tarihçilik ekolünün de kurucusu olmuştur. Bu çalışmada Namık Kemal'in İslam, vatan, hürriyet, millet gibi kavramlar üzerindeki düşüncelerini *Osmanlı Tarihi*, *Vatan yahut Silistre*, *Cezmi*, *Âkif Bey*, *Gülnehal*, *Hürriyet Kasidesi* adlı eserlerinden istifade edilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Namık Kemal, Tarih, İslam, Vatan, Millet.

Abstract

Ottoman Empire had entered into a process of disorientation concerning the developments in Europe in the last century of its history. Thus, an intense mobility of modernization had started among both government executives and Ottoman intelligentsia. Being among the Reform Era intelligentsia; Namık Kemal came into prominence with a reputation "Poet of Homeland and Independence". Namık Kemal not only introduced the concepts of modern age such as homeland, nation, independence, equality, parliamentary system, public dominance to the Turkish society, but also left his mark on an era with his influence on the next eras. By this way, he established a romantic cult of historiography that was peculiar to our culture. This study evaluates Namık Kemal's thoughts about Islam, homeland, independence and nation by using some of his works like *Ottoman History*, *Homeland or Silistre*, *Cezmi*, *Mr Âkif*, *Gülnehal*, *A Eulogy on Independence*.

Keywords: Namık Kemal, History, Islam, Homeland, Nation.

1.Namık Kemal'in Hayatı

Namık Kemal, 21 Aralık 1840 tarihinde Tekirdağ'da dünyaya gelmiştir. Babası Yenişehirli Mustafa Asum Bey, annesi Abdüllâtif Paşa'nın kızı Fatma Zehra Hanım'dır (Bolayır, 1992: 17). Asıl adı Mehmet Kemal olup "Namık" mahlası Sofya'da bulunduğu sırada şair Binbaşı Eşref Bey tarafından kendisine verilmiştir (Kemal, 2010: 3).¹ Annesini 8 yaşındayken yitirince çocukluğunu dedesi Abdullâtif Paşa'nın yanında, Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli kentlerinde geçirmiştir. Bu yüzden dedesi ona özel dersler aldirtmiştir (Sav, 2001: 53; Kemal, 2004: 6). Arapça ve Fransızcasını ilerleterek, bu dilleri öğrenen Namık Kemal, 1857'de Bab-ı Ali Tercüme Odasında memurluk görevini yapmıştır (Kemal, 2010: 3). Burada Fransızcasını geliştirip şairlerin bir arada bulunduğu Encümen-i Şura'ya dâhil olmuştur. Bu vesile ile Şinasi ile tanışıp *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yazmaya başlamıştır (Oral, 2014: 130; Uçman, 1988: 220). Ardından *Muhbir*, *Hürriyet*, *İbret* gazetesinde yazmaya başlayan Namık Kemal, Osmanlı devlet yönetimini eleştiren yazılar yazdığından gazete kapatılıp, Namık Kemal İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır.

Yazın hayatına devam eden Namık Kemal, *Vatan yahut Silistre* adlı tiyatro oyununu 1 Nisan 1873'te Gedikpaşa tiyatrosunda sahnelendiğinde halk duygulanıp coşkunluk göstermiş ve oyunda geçen "yaşasın vatan" seslenişlerinin ardından galeyana gelen halk "Kemal Bey çok yaşa" diye bağırıp sokaklara dökülmüşlerdir (Sav, 2001: 72; Aydoğan, 2003: 17). Yaşanan olayların ardından Namık Kemal, Magosa'ya sürgüne gönderilmiştir. Sürgündeki zamanını edebiyatla geçiren Namık Kemal, edebiyat eserlerinin tamamını bu sürgünlük döneminde yazmıştır. Böylece Namık Kemal, Osmanlı tarihinde etkin bir makama geçmeden, devletin sağladığı olanaklardan yararlanmadan, yalnızca eserleri şiir, makale, roman, tiyatro gibi yazılılarıyla hem dönemini hem de gelecek dönem üzerinde büyük ölçüde etkili olmuştur (Çadırcı, 1991: 40; Aydoğan, 2003: 22). 2 Aralık 1888 günü 48 yaşında hayatını kaybetmiştir (Çadırcı, 1991: 39; Aydın, 2013: 454; Kemal, 2010: 3).

*Araştırmacı Tarihçi, yukselyildirim502@gmail.com

¹ Türk edebiyatı tarihinde ilk edebi roman olarak nitelendirilen İntibah'ta özellikle romantizmin etkisi görülür. Romandaki Çamlıca tasviri romantizmin etkisini örneklemektedir: "İstanbul öyle bir denize sahiptir ki, yalnız hazin sahillere yüz sürerek ötünden akıp giden denizin güzelliği, mevkisinin bütün içinde eşsizliğini ispata yeter. İstanbul denilen güzellikler topluluğunun kapsadı her türlü nadir güzellikleri bir bakışta gösterecek nokta ise Çamlıca'dır. Ayrıca roman boyunca Divan edebiyatı şairlerine atıfta bulunarak Osmanlı kültürü de ortaya konulmuştur: "Ey âlem-i misalin seyyah-ı huşyarı; hiç kasr suretinde gördün mü nevbaharı"[Nedim]. (Ey hayal âlemlerinde dolaşan akıllı yolcu! Sen ilkbaharın güzel bir köşk şekline girdiğini hiç gördün mü?). Namık Kemal, (2010), *İntibah*, Ankara, Nilüfer Yayıncılık.

2. Namık Kemal'de Tarih Olgusu

Tanzimat Edebiyatı'nın önde gelen isimlerinden olan Namık Kemal, tarih, roman, biyografi, tiyatro, şiir, makale, deneme gibi birçok alanda eser vermiştir. Tabii ki eserlerindeki temel etken vatan düşüncesi olduğundan bu düşüncesini halka benimsetmek amacını gütmüştür. Namık Kemal'in Osmanlı tarihi alanındaki başlıca eseri Rodos'ta kaleme aldığı 3 Ekim 1887 tarihli *Osmanlı Tarihi* adlı eseridir (Oral, 2014: 131). Eserin yazıldığı tarihe bakıldığında, Namık Kemal'in yaşamının son demleri olduğu onun bir yandan hastalığı ile mücadele ederken bir yandan da eserini yazdığı anlaşılmaktadır.

"Kendisine vatandan bahsettim: "Baba, sen ölürsün, Abdülhamit ölür, fakat vatan yaşar. Tarihini mutlaka yaz, bitir o büyük eserini. Vatan senden bunu bekliyor" gibi sözler söyledim. Koca büyük insan, büyük vatanperver! Bu sözleri işittikçe asabi elektrik cereyanına tutulmuş gibi tir tir titriyor, heyecanlar içinde yerinden fırlıyor, yüzüne pembe bir nur doluyor, gözlerinden kıvılcımlar saçılıyor ve 'evet Ekrem, hakkın var, tarihi bitirmeliyim, vatanıma bu benim borcumdur. Yazacağım artık, yazacağım, tarihi" diyor (Bolayır, 1992: 115).

Anlaşılabileceği üzere yüreği vatan, millet aşkıyla yanıp tutuşan Namık Kemal, hastalığının artmasına, ömrünün son günlerini yaşamasına rağmen milletine hizmet etmekten geri durmamıştır. Namık Kemal tarih kavramını şöyle tanımlamaktadır: "Mazinin müstakbele nakl-i ahbarıdır, zahirde bir hikâyeden gibi görünür, fakat hakikatte fenn-i şahane vasfıyla tebcil olunan ma'rifet-i hükümetin en büyük hadımlarındandır" (Kemal, 2005: 2). Namık Kemal, Osmanlı tarih anlayışı bir hikâyeye gibi görünse de, gerçekte yüksek bilgiler ile dolu olduğunu ve bu bilgilerin devlet bekası için çok büyük önem arz ettiğini düşünür. Osmanlı devletinin çökme sebeplerinin içine tarih bilgisinin eksikliği de eklemektedir. Tarihin devlet bekası için önemli olduğu kadar devletin gelişmesi için de önemli bir unsur olduğunu vurgulamıştır. Namık Kemal'e göre geleceği tayin etmenin yolu tarihi bilmekten geçer, öyle ki: "Hakikat bir milletin tarihi bilinmezse bekasına, terakkisine lazım olan esbabın mevcudu, mevkudu nereden öğrenilecek?" (Şirin, 2000: 562-563) Ayrıca "Bir milletin geçmişi göz önüne alınmadan, tarihi bilinmeden, geleceği için ne yapılırsa yapılsın zarardan başka bir yere varılamaz. Tarih, yalnız devleti idare edenler için değil, herkes için lazımdır" sözleriyle bir milletin tarihini bilmesinin çok büyük önem arz ettiği gibi tüm halkın geçmiş tarihini bilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Böylece eserleri ile halk üzerinde milli tarih bilincinin oluşması için çalışmalarında bulunmuştur (Kemal, 2005: 27). Eserinde ayrıca:

"Arap, Acem ve Avrupa tarihleri ile bilinen ve gerçekleri en doğru ve güvenilir şekilde bize nakleden tarihe göre, Türklerin büyük kahramanlarından, insan yaratılışının en parlak örneklerinden olan Celalettin Harzemşah, Turan, İran, Hindistan ve Gürcistan'ı dolaşarak Moğollara karşı koymak amacıyla birkaç devlet kurmak için insan takatünün dışında sayılabilecek bir gayret ile ortaya çıkmıştı. Türklüğün yücelmesi için yıllarca kan deryalarında yüzdüler ve Celalettin'in ölümünden sonra Moğollarla uğraşmaktan aciz kaldılar. Düşmana boyun eğmeyi de kendilerine yediremediler, Suriye ve Konya'ya doğru çekildiler." Parçada Türklerin bağımsızlıklarına ne kadar düşkün olduğu görülmektedir. Esaret altında yaşamaktansa göç etmeyi tercih etmişlerdir. Bu nedenle milletin tarihini bilmesinin önemi vurgulanırken yaşanmış gerçekleri doğru bilmekle insanda millet sevginin birkaç kat artacağı görülmektedir (Kemal, 2005: 29).

O dönemde devletin içinde bulunduğu durum göz önüne alınmış Avrupa'daki hızlı yükseliş karşısında modernleşme çabaları içine girilmiştir. Namık Kemal'de durumun bilicinde olduğundan eserlerinde bu konuya vurgular yapmıştır. Namık Kemal'in üzerinde önemle durduğu konulardan biri de Türklerin geçmişte her alanda ilerlemiş ve yüksek medeniyetler kurmuş olduğu halde neden bugün diğer devletlerin gerisinde kaldığıdır (Çadircı, 1991: 44). Bu durumu *Hürriyet Kasidesi*'nde :

"Biz ol nesl-i kerim-i düde-i Osmanıyanız kim

Muhammerdir ser-a-pa mayemiz hun-i şahadetten

Biz ol âli-himem erbab-ı cidd ü içtihadız kim

Cihan-girane bir devlet çıkardık aşiretten" (Aktaş, 1996: 249; Sav, 2001: 93).

Namık Kemal'in bu beyitlerinde Osmanlıların bir aşiretten, dünyanın en güçlü devleti haline geldiğini, özellikle Osmanlı İmparatorluğunun en güçlü dönemlerine vurgu yaparak eski günlere olan özlemine hissettirmiştir. Hiçbir zaman devletin içinde bulunduğu duruma ümitsizlik ile bakmamıştır. Namık Kemal, küçük yaştan itibaren gerek dedesinin görevi nedeniyle farklı bölgelerde ikamet etmesi, gerek görev aldığı yerler, gerekse sürgün hayatı yaşadığı yerler nedeniyle pek çok yer görmüştür. Bu bölgelerdeki yerlerin kültürünü, sosyal yaşamını, eğitim düzeylerini analiz etmiş, devletin içinde bulunduğu durumu görüp eleştirmiştir. Sesini duyurmak için de daha çok gazete, dergi ve tiyatro gibi unsurları kullanmıştır. Hayatının son demine kadar bu uğurda çaba harcamıştır.

3. Neden İslam Birliği?

Namık Kemal diğer bir eserini, Türk Edebiyatının ilk tarihi romanı olan *Cezmi*'yi 1878 de Midilli'de kaleme almıştır. Eserin ana temasını Türk tarihindeki olaylar teşkil etmektedir. Eserde Osmanlı İmparatorluğu, İran Şahlığı ve Kırım Hanlığı üzere üç devletin tarihi anlatılmaktadır (Kemal, 2008: 15).

İslam birliği konusuna açıklık getirirken tabii ki dönemin şartlarını göz önüne almak gerekmektedir. Öncelikle Avrupa'da ortaya çıkan Fransız ihtilali, imparatorlukları çok olumsuz etkilemiştir. Osmanlı da imparatorluk olduğundan ve Avrupa'daki gelişmeler uzak kaldığından bir çözülme sürecine girmiştir.

Yapılan yenilik hareketleriyle durum düzeltilmeye çalışılmış olursa da bu hızlı çözülmenin önüne geçilememiştir. Özellikle 93 Harbi sırasında Balkanlarda yaşanan toprak kayıpları Namık Kemal’de yeni düşünceler ortaya çıkartmıştır.

Güçlü bir tarih anlayışına sahip olan Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşüne seyirci kalamamıştır. Devletin eski gücüne kavuşmasının yolunu, Türk tarihinden alınacak derslere bağlayıp İslam Birliği fikrini benimsemiştir (Pala, 1988: 150). Bu düşüncesini üç büyük Türk İslam kahramanının biyografi² çalışmasının yer aldığı *Evrak-ı Perişan*’da belirttiği gibi, edebi eseri olan *Cezmi* aldı eserine de yansıtmıştır. Böylece İslam ülkelerini bir araya getirme düşüncesi ile milli birlik sağlanıp devletin eski gücüne kavuşması kaçınılmaz olacaktır.

“Adil: Ya aradaki mezhep ihtilafına ne diyelim?”

Perihan: Ne diyeceğiz, İran’a şimdiye kadar hükmeden padişahlarda Sünni yok muydu? Ne hacet, bu saltanata asırlarca hanedanınızın azası malik olmuşlardı. İçlerinde hangisi Şii idi, hangisine İranlılar itaat etmedi? Emin olunuz ki saltanatı bir silsileye münhasır olmak saadeti yalnız Osmanlılara mahsustur. İran üzerine Safeviler’in hakk-ı hükümeti ne kadar ise sizin de o kadardır. Belki sizin hakkınız bizden ziyadedir. Çünkü saltanatınız hem daha kadim, hem aha medittir. İranlılar Mahmud-ı Gazani’den sonra hanedanınız sayesinde ettikleri rahatı, gördükleri saadeti tarihlerde okuyorlar. Kırım’daki adaleti buradaki zulüm ile mukayeseden de aciz değildirlere. Teşebbüs doğru tutuluyorsa maksadın hâsıl olabileceğine şüphe iktiza etmez. Aciz kaldığımız halde Osmanlı toprağına geçmek kararı yine elimizde duruyor.

Adil Giray: Benim mizacım biraz galizdir, bir şey söylesem darılmazsın ya! Hanedanına nasıl kıyabiliyorsun?

Perihan: Hanedanımın nesine nasıl kıyacağım! Sözlerime dikkat etmedim, şimdi beni akraba hainliği töhmeti altında mı görmek istiyorsun. Benim dayım Şemhal bilmiyor musun?

Adil Giray: Biliyorum, fakat Şemhal’den başka akraban yok mudur, orasını anlamıyorum.

Perihan: Akrabam olsa idi İsmail’in taht-ı saltanata gelmesi için bir kadın iken canını muhataraya atmaya neden mecbur olurdum? Onun Sünnilik davasından başka sair kardeşlerimden ne farkı var idi? Hanzadem! Hala mı anlayamadın, ben Sünniyim, terbiyemi validemden, dayımdan gördüm.....

İki mübtela, hayallerini bir karar-ı ciddi suretine tahvil eyledikten sonra teşebbüslerine mahrem ve kar-aşına bir vasıta tedariki mütalaasına sarf-ı zihin ettiler.”(Kemal, 2008: 270-271).

Hayat ile edebiyatın iç içe olduğuna inanan Namık Kemal, kendi dünya görüşünü ve savunduğu düşüncelerini edebi eserlerine de yansıtmıştır. Milli duygu ve milli şuurun insanlar üzerinde oluşması için önemli mücadelelerde bulunmuştur (Uçman, 1988: 227). Özellikle Osmanlı devletinde yaşanan hızlı toprak kayıpları kendisinde İslam birliği, Türk birliği gibi düşünceler oluşturmuştur. Bu çözüm arayışlarını bütün yazın türlerine; tarih, edebiyat, tiyatro, biyografi vb. eserlerine yansıtarak açık bir şekilde ifade etmiştir.

4. Namık Kemal ile Vatan ve Millet Sevgisi

Kemal’in eserlerine bakıldığında asıl amacının çok ünlü bir yazar olmadığı görülür. O, devletin içinde bulunduğu durumu değerlendirirken devletin farklı bölgelerinde yaşamını sürdürdüğünden, gerçekleri bütün çıplaklığıyla görmüştür. Bu durum kendisinde yeni ufuklar açtığı gibi ilim öğrenmenin, değerlere bağlı kalmanın önemini de fark etmiştir. Bu nedenledir ki eserlerinde sık sık Osmanlıların kahramanlıklarına atıfta bulunmuş ve bu kahramanlar mevcut durumu değiştirme iradesine sahip olduğu gibi kuvvet, kudret ve hâkimiyet iradesine de sahip unsurlardır. Namık Kemal bu unsurlara sahip kahraman tiplerini Türk ve İslam tarihinin vasıfları ile canlandırıp tarihi yeniden yorumlamıştır (Emil, 1988: 22-23).

Namık Kemal *Âkif Bey* adlı eserinde bu kahraman tiplerini çok açık bir şekilde ortaya koymuştur. Eserde vatan söz konusu olunca en âşık, en zayıf insan bile baştan ayağa bir kuvvet ve kudret timsali olmuştur. *Âkif Bey*, Dilruba’nın aşkından çılgına döndüğü halde bu kahramanlık iradesini yansıtmıştır. *Âkif Bey*, sadece vatan sevgini değil, ecdadına layık, milli ahlak ile ahlaklanmış bir kahramanı da temsil etmiştir (Emil, 1988: 21).

“Âkif: ..... öğünmek gibi olmasın, ben gerçekten o söylediğin kahramanların ahlakına, mirasına sahip torunlardanım. Hiç insan vatanının uğruna ölmekten çekinir mi? Hiç ben bugün için doğduğumu, bugün için asker olduğumu bilmiyor muyum? Hiç ben devletimden bu can mı sakınıyorum?”(Kemal, 2004: 7-8). Ayrıca eserde *Âkif Bey*, çok sevdiği Dilruba’dan ayrılırken eğer sevgime layık olmak istiyorsa tek bir damla gözyaşı dökmemesini aksine kendisiyle iftihar etmesini isteyerek *“Beyim milletine hizmet ediyor, beyim vatanının düşmanlarına karşı duruyor”* diye sevinmesini isteyerek vatanın her sevgiden, aşktan önce geldiğini çok net bir şekilde ifade

² Namık Kemal’in Osmanlı tarihi üzerine önemli sayılan eserleri arasında biyografi denemelerinin ayrı bir yeri vardır. Biyografilerin yer aldığı *Evrak-ı Perişan* adlı çalışmada üç büyük Türk İslam kahramanı yer almaktadır. Mücadeleleriyle Haçlılar istilasını karşılayan Selahaddin Eyyubi, İslam birliğinin kahramanıdır. Fatih’in dehası ona göre, bir istilanın kazançlarını bir vatan haline getirir. Sultan Selim, Safeviler’le olan mücadelesiyle, Mısır ve Arabistan fethi ve hilafetin İstanbul’a nakli ile yine İslam birliğinin kahramanıdır. Bu kişileri milli birliğin sağlanması yönünden eşsiz birer kahraman olarak görür. Bu nedenle devletin çökmesine karşı İslam birliği düşüncesini savunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. İskender Pala, (1988). “Namık Kemal ve Tarihi Biyografileri Üzerine,” *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, ss. 149-160.

etmiştir (Kemal, 2004: 19-20). Bu cümleler ile tarih bilincine sahip olan kadın motifinin aynı kuvvet ve kudreti, savaş esnasında gösterdiği güçlü duruşuyla sergilemiştir.

Namık Kemal'in en çok ses getiren tiyatro eseri; adından da anlaşılacağı gibi ana teması vatan olan *Vatan yahut Silistre*'dir. Gelibolu'da yazmaya başladığı ve İstanbul'da bitirdiği tiyatro eserini 1 Nisan 1873'te Gedikpaşa'da Güllü Agop'un sahnesinde gösterime koymuştur. Namık Kemal eserin yazılışını dile getirirken, konusunun hayalden ibaret olmadığını, Rumeli'de, II. Mahmut [1808-1839] zamanındaki Şumnu kuşatmasında geçen bir olayı genişleterek Kırım savaşı sırasındaki Silistre kuşatmasına uyarlanmış olduğu görülmektedir.

Namık Kemal'e eserini tiyatro olarak yazmasına yönelten etken ise diğer yazın türlerine oranla tiyatronun etki gücü olmuştur. Tiyatroyu "*Bir milletin söz söyleme gücü yazınsa (edebiyat), yazının yaşam bulmuş söz söyleme gücü de tiyatrodur*" diye tanımlayan ve "*Güzel bir oyun okumanın, oynandığını görmek kadar tat vermese bile yine roman okumaktan daha iyidir. Çünkü oyunda duygular daha şiddetle betimlenir*" diyen Namık Kemal, tiyatro oyunlarına ayrı bir önem vermiştir (Kemal, 2004: 14-15).

"*İslam Bey: "... Vatan ki, bir zaman kılıcının sayesinde birkaç devlet yaşarken şimdi birkaç devletin yardımıyla kendini muhafaza edebiliyor! Vatan ki, hala erkeklerimiz anlamını bilmiyor, kadınlarımız adını işitmemiş"* (Kemal, 2004: 35). Cümlesinde tarih eğitiminin kadın ve erkek için büyük önem taşıdığına vurgu yapıldığı gibi;

"*İslam Bey: "...Bizim vatanımız, Tuna demektir. Çünkü Tuna elden gidince, vatan kalmıyor. Tuna kıyısının neresini karıştırırsanız içinden ya babanızın, ya kardeşlerinizin bir kemiği bulunur... Osmanlı namı işitileli Tuna geçildi, birkaç kere geçildi, birçok kere geçildi. Fakat bir vakit alınmadı, Osmanlılar durdukça, yine bir vakit alınmaz; hele Osmanlılar, Osmanlılığın ne demek olduğunu bilirse, hiçbir vakit alınmaz"* (Kemal, 2004: 40). Cümlesiyle de tarih eğitiminin önemi vurgulanmıştır. Çünkü tarih, insan faaliyetlerinde büyük tesirler yapan mevcut bir alan olduğu gibi uymakta olan milli şuuru canlandıran amillerden biri olmuştur (Toynbee, 1963: 95). Güçlü bir tarih bilgisine sahip olan Namık Kemal de, ferdin eğitilmesinde, ahlak ve değer yargılarının yükseltilmesinde tarih eğitiminin önemli bir yere sahip olduğunu bilerek bu düşüncesini eserlerinde dile getirmiştir. Ayrıca bu düşüncesinin sadece eserler ile sınırlı kalmaması gerektiğini ve okullarda tarih derslerinin verilmesi ile tarih bilincinin bütün insanlarda oluşmasının gerekli olduğunu savunmuştur (Şirin, 2000: 564).

"*Hakikat! Herkes için daima söylediği kelimeyi yazmamak veyahut her gün aldığı eşyanın bedelini hesap edememek ne kadar merteye-i insaniyeti tenzil edecek bir şey ise, efradında bulunduğu, sayesinde yaşadığı cemiyetin ve belki cihan-ı insaniyetin eazımından, veka'yi -i cesimesinden bütün bütün bihaber olmak da o kadar ayıp addolunacak bir cehalettir"* (Kemal, 2005: 10). Namık Kemal'in ifadesinden de anlaşılacağı gibi, sayesinde yaşadığı devletin geçmişinden habersiz yaşamak, insanlık için en büyük cehalettir. İnsanı cehaletten kurtaracak şey yaşadığı devletin tarihini bilip benimsemekten geçmektedir (Şirin, 2000: 564).

"*Osmanlı adı her duyana lerze-resandır*

Ecdadımızın heybeti maruf-u cihandır

Fıtrat değişir sanma! Bu kan yine kandır

Gavgaada şehadetle bütün bütün kam alırız biz

*Osmanlılarız can veririz nam salarız biz"*³ (Kemal, 2004: 46).

Namık Kemal'in bu eseri yazmasındaki maksadını ise eserin adayış kısmında şu şekilde izah etmiştir: "*Bu değersiz yapıtımın konusu, alaylarında silah kullanmak şerefine ulaştığımız Osmanlı askerinin ünü dünyayı tutan yiğitliklerinden biridir. Sizin şanınızı ilana çalıştım*" sözleriyle tarihsel bir olayı vatansever kahraman tipleri ile ortaya koymuştur. Özellikle yalın bir dil kullanarak kahramanlık duygularını coşturan temalar kullanmıştır (Kemal, 2004: 21).

İslam Bey: "Galiba düşman da Osmanlıları benim gibi görmüş! Evet, Osmanlılar söz arasında vatan için kaygılanmaz gibi görünürler; o kadar kaygılanmaz gibi görünürler ki, konuştuğun adamı taştan yapılmış resim sanırsın. Hele karşılarında bir düşman göster! Hele vatanın kutsal topraklarını bir yabancıya pis ayağıyla çiğneyeceğini anlarsınlar; işte o vakit halka başka bir hal geliyor; işte o vakit insan en miskin köylü ile benim aramda hiç fark bulamıyor; işte o vakit o abalı kebeli Türkler, o tatlı sözlü, yumuşak yüzlü köylüler, o çifte koşullu öküzden fark etmek istemediğimiz zavallılar aradan bütün bütün kayboluyor da yerlerine Osmanlılığın, kahramanlığın ruhu meydana çıkıyor. En güçsüzü dişiyile kılıca, eliyle kurşuna sarılıyor" (Kemal, 2014: 63). Namık Kemal'in Türk tarihine olan sevgi ve hayranlığı kendisinde büyük bir heyecana dönüşmüştür. Eserlerinde de Osmanlılara, kahramanlıklarına atıfta bulunarak bu kahramanlıklardaki ruh ve meziyetler döneminin olayları ile ilişkilendirip eserlerindeki kahramanlar da bu coşkun ruh ile harekette geçirilmiştir (Pala, 1988: 150-151).

Sıtkı Bey: Siz bu tabyayı canınızdan değerli gördünüz. Her biriniz on kişiye karşı durdunuz. Doksan gündür çekmediğiniz bela, görmediğiniz sıkıntı kalmadı. Osmanlıların namusunu göklere çıkardınız. O şanlı şanlı babalarımızın evladı olduğunuzu gösterdiniz.... Kardeşler! Canımızı tehlikeye koyduk. Vatanımızın faydasını koruduk, yine de koruruz, her zaman koruruz. Biz Osmanlı değil miyiz? Osmanlıların şanı her zaman vatanın en küçük faydası için

³ Osmanlı adı her duyana titretir / Atalarımızın büyüklüğünü bütün dünya bilir / Yaratılış, huy değişir sanma / Kavgaada şehit olarak bütün sevinç duyuyoruz / Osmanlılarız, can veririz ün kazanırız biz.

ölmektir. Biz her zaman bu yolda ölmeye hazırız. Yaşasın vatan! Yaşasın Osmanlılar (Kemal, 2004: 98-99). Namık kemal'in tarihe olan sevgi ve heyecanı kendisinde vatan sevgisini de yüceltmıştır bu nedenledir ki her ferдин tarih bilgisinin olmasını savunmuştur. Böylelikle tarih bilgisi olan kişilerde ister istemez vatana bağlılık oluşacak, milli duygu ve düşünceler yükselecektir. Eserde vatana, millete olan bağlılık şu cümleler ile dile getirilmiştir:

Zekiye: Kalbimden babamın, annemin sevgisini çıkardın. Kardeşimin mezarı gönlümde idi, onu da söktün attın. Gönlümde senden başka kimse kalmadı, şimdi de gideceğim diyorsun. Öleceğim diyorsun. Gitme!

İslam Bey: Gideceğim.

Zekiye: Peki ama niçin? Neden gideceksin?

İslam Bey: Gideceğim. Çünkü devlet harp açmış. Düşman, sınır boyunda vatan topraklarını, şehitlerimizin kemiklerini çiğnemeye çalışıyor. Hiç nasıl olur ki, düşman silahı vatana çevrilsin de karşısında benim göğsümü bulmasın? Hiç nasıl olur ki, vatan tehlike içinde bulunsun da ben evimde rahat oturayım? Hiç nasıl olur ki, devlet yerinden oynasın da ben burada yerimde mihlanmış gibi durayım? Hiç nasıl olur ki, vatan sevgisi bugün her şeyden mukaddes olsun da ben yalnız senin sevginle uğraşayım? Hiç nasıl olur ki, ben babamdan, atalarımın ayrı kalayım? Vatan!... Vatan zorda diyorum. Duyuyor musun Zekiye? Beni Allah yarattı, vatan büyüttü. Beni Allah besliyor, vatan için besliyor. Ben anamın karnından vatana geldiğim zaman açtım; beni vatan doyurdu. Çıplaktım; beni vatan giydirdi. Vatana nimeti kemiklerimde duruyor. Vücutum vatanın toprağından, soluğum vatanın havasından. Vatan uğruna ölmeyeceksem ben niçin doğdum Zekiye? Vatana sevmeyeyim mi? Vatana sevmeyen adamın seni sevmesini nasıl beklersin?

Zekiye: Vatan!.. Vatan olunca ben derim, ne diyebilirim? Git Beyim! Vatan deyince ben durduramam seni. Git Beyim! Olsa olsa gözyaşlarına boğulurum. Her damlası zehir bile olsa kuruturum onları. Sen izin vermezsen ağlamam da! Git Beyim! Benden yemin istiyorsan, ant içerim ki, dünyada da, ahrette de Zekiye senindir." (Kemal, 2014: 11-12; Sav, 2001: 70-71).

Sonuç olarak Namık Kemal, *Vatan yahut Silistre* tiyatrosunda birbirlerine deli gibi âşık iki genç, Zekiye ve İslam'ın hikâyesi, Osmanlıların kahramanlığı, vatan ve millet sevgisi temalarını çok usta bir şekilde sentezlemiştir. Çeşitli temalar ile işlenmiş olan *Vatan yahut Silistre* yalnız ülke içinde değil, Avrupa'da da büyük ilgi uyandırmış ve beş dile çevrilmiştir (Kemal, 2010: 4).

Namık Kemal'in *Gülnehal* adlı eserinde genel olarak vatan ön plana çıksa da devletin bozuk olan yönetim şekli de dile getirilip eleştirilmiştir. Millet olgusuna bakıldığında, halkın başına buyruk yöneticilerden çektikleri, adaletteki bozukluk ve yapılan yanlış uygulamalar göz önüne serilmiştir. Devlet yönetimindeki aksaklıklar dile getirilirken hep geçmişe bir atıf olmuştur. Özellikle yönetimin, Sultan Süleyman [1520-1566] dönemindeki devlet düzeni istenmiş ve bunun çağın gereklerine uygun olmasını savunmuştur (Çağan, 2012: 276).

Zülfikar: "Bu halka yazık değil mi? Acımıyor musun onlara?"

Zülfikar: "Zalime katillikle ceza olunmaz beyim! Kardeşim öldürülünce bir memleket kurtulmadı efendim! Halk canından bıkmış. Halk, üzerindeki belanın kaldırılmasını bekliyor." (Kemal, 2004: 101).

Zülfikar: "Halk reisliği size veriyor. Memleketi şu canavardan kurtarmak için her ne söylenir, her ne gerekirse yapmaya Allah adına ant içer misiniz?" (Kemal, 2004: 104).

Muhtar: "Allah şahidim olsun."

Zülfikar: "..... Ah benim zavallı memleketim' zulümden kurtulacağımı düşünüyorum da Allah'a nasıl şükredeceğimi bilemiyorum..... Meğer ben de insanmışım! Meğer canını göze alınca insanlara yardım etmek herkes için mümkün olmuştur! Ah! Eğer insan olmakta, insanlığa hizmet etmekte ne kadar lezzet olduğunu bilseydi, dünyada hiç kimse başka arzuya düşmezdi" (Kemal, 2004: 110-111).

Muhtar: ".... İş bitinceye kadar her hizmetinize hazırım. Canım da, vücutum da memleketindir. Sözüünüzden, ancak beyliği benim olacak gibi sanıyorsunuz, bunu anladım. Onun bir kere aklınızdan çıkarın" (Kemal, 2004: 120).

Muhtar: "..... Zulüm ateşi memleketler yakmış, dumanı fukaranın ahuvahlarından dağılıyor.... Etrafımızda bin dul, bin yetim ağlıyor, bin ana, bin baba evladının; bin evlat anasının, babasının yasını tutuyor..... Kimi en haklı bir iş için idam ediliyor. Kimi en zalim bir hainlik için ödül alıyor.... Bunları dikkate alalım. Bu belaların ortadan kaldırılmasına çalışalım. Allah için, Padişah için, Devlet için, Memleket için uğraşalım" (Kemal, 2004: 128). Osmanlı Devleti öyle bir hale gelmiş ki bir yandan büyük devletlerle savaşırken, bir yandan azınlık isyanları ile uğraşırken, bir yandan da sancak beylerinin başına buyruk zalimlikleri almış başını gitmiştir. Tam böyle bir dönemde Namık Kemal, vatanın, milletin kurtuluşu için halkın bilinçlenmesini sağlamaya çalışırken padişaha, devlete bağlılığı vurgulayarak halkın milli ahlak ile ahlaklaşmasını sağlamaya çalışmıştır.

Böylece Namık Kemal eserinde, gencecik âşıkların eşlerinden ayrılırken vatan için ölmenin en mukaddes bir durum olduğu ve bununla iftihar edilmesi gerektiği belirtilmiştir. *Gülnehal* eserindeki ana temaya baktığımızda daha çok bozulmuş olan yönetim gözler önüne serildiği gibi devletin güçlü dönemlerindeki adalet sistemine olan sitem net bir şekilde göze çarpmaktadır. Böylece adaletten uzaklaşmış, halka keyfi uygulamalar yapan yöneticiye karşı halkın çabası görülmektedir. Halkın başkaldırısı sonucunda "Muhtar Bey" karakterindeki kişinin sancağın başına geçmesi istenilmiştir. Halk yaşanan yanlış uygulamalar karşı-

sında artık birilerinin bu kötü gidişata bir dur demesinin gerektiği belirtilmiştir. Muhtar Bey, millete olan sevgisinden bu başkaldırı karşısında yönetime geçmeyi kabul etmiştir.

5. Namık Kemal ile Hürriyet Kavramı

Hürriyet fikrinin evrensel zorunluluğu ve insanlar üzerindeki düzenleyici etkisi, çağın değer yargılarında ciddi bir değişme olduğunun belirtisidir. Bu bir anlamda Batı'da meydana gelen aydınlanmanın evrensel bir hale getirdiği hürriyet fikrinin tarihsel zorunluluğudur (Durmuş, 2014: 247). Osmanlı Devleti çağın gereklerine karşı yaşadığı tikanıklığı yapılan yeniliklerle düzeltmeye çalışmıştır. Tam da bu dönemde Osmanlı aydınları hürriyeti yarının ümidi olarak görmüş, geleceği bu düşünceler üzerinde oluşturmaya çalışmışlardır. Böylece hürriyet fikriyle topluma demokrasi kültürü yerleştirilerek yarının endişelerini ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. "*Felek her türlü esbab-ı cefasın toplansın gelsin; Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azimetten.*" (Sav, 2001: 94; Aktaş, 1996: 249; Durmuş, 2014: 248).

Buhran içinde geçen bu dönemde Kemal, her türlü zorluk karşısında hiçbir zaman yürüdüğü yoldan geri dönmeyeceğini, vatan, millet, hürriyet için dünyayı karşısına alacağını belirtmiştir.

*"Mahveder bülbül bile kendini hürriyet için,
Çekilir mi bu bela, sıkıntı dolu âlem için,
Din için, devlet için, can çekişen millet için,
Azme engel mi olurmuş bu çürük ten kafesi?"* (Sav, 2001: 86).

Namık Kemal, devletin içinde bulunduğu durumu doğru bir şekilde tespit etmede yaptığı gözlemler ve sosyo-kültürel tahlillerle gün yüzüne çıkarmıştır. Bu bozuk durumun üstesinden gelebilmek için atalarımızdan yadigâr kalan milli duyguları, tarih bilincini kapsamında vatan, millet, bağımsızlık, hürriyeti kavramlarını mükemmel bir şekilde coşturmuştur.

*"Değildir şir-i der-zencire töhmet acz-i akdamı
Feleke baht utansın bi-nasib-erbâb-ı himmetten
Ziya dâr ise evc-i rifatinden iztirâridir
Hicâb etsin tabiat yerde kalmış kabiliyetten
Biz o nesl-i kerim-i düde-i Osmaniyyânız kim
Muhammedir serâpâ mâyemiz hûn-ı hakimiyetten
Biz ol âl-i himem erbâb-ı cidd ü içtihadımız kim
Cihangirâne bir devlet çıkardık aşiretten
Biz ol ulvi-nihâdâmız ki meydan-ı hamiyette
Bize hâk-i mezar ehven gelir hâk-i mezelleten"⁴*

Namık Kemal, *Hürriyet Kasidesi* şiirinde görüldüğü gibi Osmanlıların ulu soyuna, yüksek kahramanlıklarına yüksek atıflarda bulunmuştur. Yaratılış gereği kabiliyetli, çalışkan ve güçlü bir karaktere sahip olduklarını övgüler ile dile getirmiştir. Yine aynı şekilde *Vatan Şarkısı* şiirinde de Osmanlı soyunun yüceliği ve kahramanlığı örneklendirilmiştir.

*"Ecdâdımızın heybeti ma' rûf-u cihândır
Fitrat değişir sanma bu kan yine o kandır
Gavgâda şehâdetle bütün kâm alırsız biz
Osmanlılarız can verir nâm alırsız biz. Top patlasın ateşleri etrafa saçilsın."*

Sonuç

Namık Kemal, vatanı için büyük bir endişe duymuştur. Ayrıca millete hizmet etmek için bütün tecrübelerini ortaya koymuştur. O, halka sesini duyurmak için kendinden ödünler vererek adalet, eşitlik, vatan, hürriyet gibi kavramları millete duyurmayı başarmıştır. Eserlerinde de görüldüğü gibi Namık Kemal, edebiyat, tarih ve dönemin içinde bulunduğu durumu sentezleyerek iç içe vermiştir. Böylece insanlar üzerinde milli duyguların uyanmasını millet ve tarih bilincinin oluşmasını sağlamaya çalışmıştır. Yalın ve coşkumsu bir dil ile Osmanlı kahramanlıklarını dile getirip milli duyguları canlandırmaya çalışmıştır. Bu mücadelecî tavrı ile belki kendi döneminde devleti kurtuluşa erdirememiştir. Ancak kendinden sonraki dönemi fazlasıyla etkilemiştir. Kendisinden sonraki dönemi etkilediğini örneklendirecek olursak; Mustafa Kemal Atatürk daha Manastır İdadi eğitimini alırken Namık Kemal'in eserlerini okumuş kendisinden çok etkilenmiştir. Hatta Namık Kemal'in eserleri Milli Mücadele döneminde kendisine ışık olmuştur. Atatürk, Namık Kemal'in eserlerini okurken özellikle mısraların altını çizer, defalarca okur, birçoğunu da ezberlemiştir.

*"Ölürsem görmeden millete ümit ettiğim feyzi,
Yazılısın seng-i kabrimde vatan mahzun, ben mahzun"* (Sav, 2001: 18).

⁴ Zencire vurulmuş aslana ayaklarının güçsüzlüğü töhmet değildir; bu dünyada nasipsiz himmet sahiplerinden talih utansın / Işık yüksekliğin doruğundan uzaksa çaresizliktendir; tabiat yerde sürünen kabiliyetten utansın / Biz o Osmanlılar boyunun ulu soyunuz; mayamız, bütünüyle şehadet kanyıyla karılmıştır / Biz o yüce hamiyetli, çalışkan ve güçlü kişileriz ki bir küçük aşiretten dünyaya hükmeden bir devlet meydana getirdik / Biz o yüce yaratılışlı milletiz ki hamiyet meydanında ayaklar altında toprak olmaktan bize ölüm daha iyi gelir.

Mustafa Kemal: “Vatanın kurtuluşu ve istiklali için ölmeyi bugünkü nesle Namık Kemal öğretti. O’ndan gelen sesin büyümesine kapılmıştık. Namık Kemal’in sesi önümde bambaşka bir ufku açılmasını sağlıyordu” demiştir (Sav, 2001: 17). Namık Kemal kendi döneminde o kadar çok mücadele vermesine rağmen devletin parçalanmasını engelleyememiş ancak ömrünün sonuna kadar mücadele etmekten vazgeçmemiştir.

Namık Kemal edebiyatın, vatan ve millete hizmet etmesi gerektiğini dile getiren en önemli sanatçılarımızdandır. Ona göre halkın faydasına olmayan, halktan uzak olan bir edebiyat yok olmaya mahkûmdur. Çünkü Edebiyat, özellikle de tiyatro, milletin kaderini değiştirecek kadar etkili ve güçlü unsurlardır. İnsanı ve milleti terbiye eden, geliştiren, birlik ve beraberliği sağlayan, milli duyguları yaşatan ve yaşamasını temin eden edebiyat olmuştur (Şahin, 2008: 692). Türk edebiyat dünyasında birçok şair, yazar, hatip ve düşünürü etkisi altında bırakan Namık Kemal, kendinden sonraki nesilleri de büyük ölçüde etkilemiştir. Türk kahramanlığına olan hayranlığını “Dünyada merd idik ve mertlikde ferd idik” cümlesi ile özetleyen Namık Kemal, milli benliğin gelişmesi yolunda önemli bir çaba göstermiştir (Tevetoğlu, 1988: 203).

Namık Kemal, Osmanlı devletinin bekasını temin etme amacıyla döneminin bütün meselelerine kafa yormuş, inandığı çıkış yollarını eserlerinde açıkça göstermeye çalışmıştır. Edebiyatta romantik akımının etkisiyle *hürriyet* ve *vatan* kavramları üzerine yazdığı eserlerde İslam-Osmanlı tarihine vurgular yapıp tarih bilincini oluşturmaya çalışmıştır. Osmanlı devletinin çöküş nedenlerinin arasına tarih eğitiminin eksikliğini de eklemiştir. Bu çöküş durumunun tersine çevrilmesi için tarih eğitiminin ön plana çıkarılması ve bu eğitimin tüm topluma verilmesinden yana olmuştur. Böylece insanların belirli ölçülerde kendi geçmişlerini bilmeleri ve bu bilgiler ile daha güçlü hale geleceklerini düşünmüştür. Bu düşünceler doğrultusunda hareket edip mücadeleciler bir tavır sergilerken kendisi için olumsuz sonuçlar da olmuş; zulme uğramış, hapsedilmiş, sürgün edilmiştir. Yurt içinde mücadelenin imkânı kalmadığı durumlarda yurt dışına gidip orada da yine basın yoluyla mücadelesine devam etmiştir (Çağan, 2012: 260-262).

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Şerif, (1996). *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi I.*, Ankara Akçağ Yayınları.
- AYDIN, Mithat, (2013). “Namık Kemal’de Terakki ve Maarif Düşüncesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, Sayı. 53, ss. 451-477.
- AYDOĞAN, Bedri, (2003). “Namık Kemal’in Magosa Sürgünlüğü”, *Çukurova Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Adana, Sayı 12, Cilt 12, ss. 15-28.
- BOLAYIR, Ali Ekrem, (1992). *Namık Kemal*, İstanbul, MEB Yay.
- ÇADIRCI, Musa, (1991). “Namık Kemal’in Sosyal Ve Ekonomik Görüşleri”, *Ankara Üniv. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara, Sayı 2, ss. 39-52.
- ÇAĞAN, Kenan, (2012). “Namık Kemal’de Devletin Niteliği ve Temel Dayanakları”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt.7, S.1, ss. 255-280.
- DURMUŞ, Mithat, (2014). “Şiirsel Tavrın Öncülüğünde İnsanı Yeniden Düşünmek: Namık Kemal ve Hürriyet Kasidesi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S.3/1, s. 240-250.
- EMİL, Birol, (1988). “Namık Kemal’in Eserlerinde ve Aksiyonunda Üç Temel Kavram: Hürriyet- Medeniyet- İrade”, *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, ss.11-24.
- KEMAL, Namık, (2004). *Vatan yahut Silistre*, Haz. Kemal Bek, İstanbul, Bordo Siyah Klasik Yay.
- KEMAL, Namık, (2008). *Cezmi*, (Haz. Yunus Ataya), İstanbul, IQ Kültür Sanat Yay.
- KEMAL, Namık, (2005). *Osmanlı Tarihi*, Cilt. 1-2, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yay.
- KEMAL, Namık, (2004). *Gülnehal*, İstanbul, Parlıt Yay.
- KEMAL, Namık, (2004). *Âkif Bey*, (Haz. Cengiz Yurt), İstanbul, Kılaz Yay.
- KEMAL, Namık, (2010). *İntibah*, Ankara, Nilüfer Yayıncılık.
- ORAL, Mustafa, (2014). *Türkiye’de Romantik Tarihçilik*, İstanbul, 2. Baskı, Yeni İnsan Yay.
- PALA, İskender, (1988). “Namık Kemal ve Tarihi Biyografileri Üzerine”, *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, ss. 149-160.
- SAV, Ergun, (2001). *Atatürk ve İki Büyük Türk Düşünürü Namık Kemal – Ziya Gökalp*, İstanbul, Bilgi Yay.
- ŞAHİN, Veysel, (2008). “Namık Kemal’in Mektuplarında Dil ve Edebiyat Üzerine Tenkitler”, *Turkish Studies Dergisi*, Sayı 3, s. 687-715.
- ŞİRİN, İbrahim, (2000). “Osmanlı’da Tarihin Anlam Arayışı”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 11(11), 555-574.
- TEVETOĞLU, Fethi, (1988). “Namık Kemal’in Türk Nesilleri Üzerindeki Tesiri”, *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, ss. 203-218.
- TOYNBEE, A. (1963). Tarihin Faydası ve Değeri. *Çev. Ahmet E. Uysal*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi (DTCF), C, 21, ss. 93-103.
- UÇMAN, Abdullah, (1988). “Namık Kemal’in Üzerine Bir Biyografi Denemesi”, *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, ss. 219-228.